

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд
на Александър Христов Христов
„ПРОСТРАНСТВАТА НА ГРАДА В БЪЛГАРСКАТА БЕЛЕТРИСТИКА
ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА ХХ ВЕК“,
представен за придобиване на образователната и научна степен „доктор“
по професионално направление 2.1. Филология (Българска литература – Българска
литература от Освобождението до наши дни)
Рецензент: доц. д-р Анни Илков Асенов
Катедра по българска литература, ФСлФ,
СУ „Свети Климент Охридски“

Дисертационният труд на Александър Христов със заглавие: „Пространствата на града в българската белетристика от първата половина на ХХ век“ е разпределен в пет глави, увод, заключение и библиография. Чисто технически трудът се вмества в предустановените изисквания, параметри и характеристики.

В увода – както е прието – в ясен и стегнат ред се изясняват обекта, целите и задачите, които си поставя дисертационният труд. И те са:

„Обект на настоящето изследване са художествените претворявания на градското пространство, но не с оглед на разгръщането на определена топография, а като системи, които преплитат в себе си различни аспекти на живота в града.“

Също така:

„По този начин като основни цели на изследването се обособяват преди всичко очертаването на едно възможно изследователско поле, чрез което .... да се посочат, анализират и систематизират основните тематични ядра в художествените претворявания на града и да се проследят техните промени и преосмисляния. Да се анализират взаимовръзките и отношенията, в които влизат градския човек и заобикалящите го пространства. Да се провери кои други зони, неприсъщи на града, намират място в разглежданите произведения и какви връзки изграждат те с урбанистичните пространства.“

И накрая:

„Не на последно място изследването ще се опита да провери как потребността да се пише на градска тематика моделира облика на българската литература от първата половина на двадесети век. И доколко прав е бил Иван Радославов, пишейки: С доброто старо време вече е свършено. Иде градът.“

Очевидно „пришествието на града“ в българската модерна култура и респективно литература е сложен и комплексен въпрос. Както се вижда от горните цитати, Ал. Христов е в ясно съзнание за тази сложност. Затова и първата глава от неговия труд е посветена на феноменологията на града. Чрез внимателен резюмативен анализ Ал. Христов изгражда теоретичната основа, която да му послужи като познавателен апарат и като систематизиращ модел, докато работи с емпирическият материал (в случая това е дълга серия от конкретни литературни творби), подбран и подхванат аналитично в следващите четири глави на изследването.

Трябва да се подчертае, че при неуспех във въпросната глава работата би претърпяла срив и не би изпълнила поставените си задачи – да систематизира и допълни знанието върху указания литературен период от половин век що се отнася до художествената проза.

Така че амбициозният подход на Ал. Христов още в самото начало на изследването е решаващ и разбираем. Той се опитва да формулира една урбанна схематика като на първия етап се води от конкретни идеи на един социолог-урбанист, един архитект-урбанист и един философстващ социолог с интерес към урбанистичните теми (Ричард Сенет, Кристофър Александър и Дмитрий Варзоновцев са тримата тези.) Трите схематични означителя на изначалния град – според тримата изследвачи и мислители – са „решетката“, „полурешетката“ и „дървото“. Като Варзоновцев динамизира картината, добавяйки и темпоралния аспект, докато въвежда понятието за „градско време“. Така градският жизнен свят диалектизира човешкото светуване:

„Излиза, че градът функционира като полурешетка, когато говорим за сложните взаимоотношения в него. Той обаче е и дърво в качеството си на културен феномен, противопоставящ се на хаотичната от човешка гледна точка природност на света.“

По-нататък (в следващата подглава) изследването разглежда семиотичните идеи и разбирания за града, изложени от Юрий Лотман в есето му за Петербург. Тук Ал. Христов умело успява да резюмира в теоретичен преразказ идеите на Лотман, така че да ги съотнесе индиректно с българския културен материал. Разгледана е много внимателно и в необходимите детайли „семиотиката на града“ на Лотман и по-точно противопоставянето на „концентричния“ спрямо „ексцентричния“ град и формиращата се сложна система от културни кодове и митически акредитиви, така че градът освен в своята реалност да започне да съществува и в една серия от инсценировки (наречени от Ал. Христов „сценичен дискурс“), които трансцендират историята и анихилират времето през въображаемото и фантазното. Ал. Христов пише:

„Тази представа за града като театрална конструкция може да се превърне в ключова за разбирането на превъплъщенията му в литературния текст. ... Литературният образ на града може да заживее в свое собствено битие, без да разчита изцяло на позовавания на реалността. Така в голяма част от периода, върху който е фокусиран дисертационният труд, става възможно отсъствието на конкретни маркери и имена на градове, които да насочват къде точно е ситуирано действието. Градът със своя сценичен дискурс се превръща в достатъчно сложно и натоварено с културни полагания пространство, за да успее да понесе действието, без да разчита на конкретна историчност. .... По този начин градът се превръща в код, който може да се полага до голяма степен универсално.“

В последната част на първа глава работата обръща внимание на това, което наричаме „градски пространствени практики“. Ал. Христов изследва идеите на Мишел дьо Серто, изложени в „Изобретяване на всекидневието“. Той внимателно разглежда оплетената понятийна диалектика между „пространства“ и „места“, така както е у Серто. После разглежда и разбиранята на френския философ Мерло-Понти, изложени във „Феноменология на възприятията“, тъй като самият Серто е силно повлиян от идеите на Мерло-Понти. И накрая на тази първа глава работата се занимава и с толкова влиятелната (макар и твърде енигматична) лекция на Мишел Фуко от 1967г. „За другите пространства“. Ал. Христов аналитично е проследил и апроприирал идеята на Фуко за хетеротопиите и моментите, конкретно тематизиращи града. Но си струва да се припомни тук и края на лекцията. В края Фуко говори за корабите като „места без места“, зареяни в безкрайността на океана и моряците на път към бардаците, и казва финално: „При цивилизациите без кораби мечтите пресъхват и шпионството измества приключенията, а полицията идва на мястото на пиратите.“

Но не е ли декапитираният столичен град на Вазов и Стаматов, град без море („неексцентричен“, но и „неконцентричен“ град), град на социалната, културната и политическата меланхолия, град на шпионството и пресъхналите мечти...

След първа глава изследването на Христов навлиза конкретно и внимателно в декапитирания град с пресъхнали мечти, за да начертае неговата „карта“, а в последствие да вникне и във фасциниращите урбанистични ефекти на същия град (макар понякога симулативно универсализиран) върху българския литературен модернизъм.

По този начин, след като е успял да изгради най-вече чрез средствата на теоретическото преосмисляне и реципиране необходимия познавателен апарат, Ал. Христов го „включва“ на работен режим в „очертаването на едно възможно изследователско поле, чрез което да се посочат, анализират и систематизират основните тематични ядра в художественото претворяване на града и да се проследят техните промени и преосмисляния.“

Но как е разчертано това познавателно поле, за което Ал. Христов говори още в увода? До тук знаем само пространствените му рамки и бази – модернизиращият се български град в късномодерната епоха. След като говорим за епоха обаче, то важно е да отбележим и времевите ѝ характеристики. И след като изследователски работата тръгва от двата тома на Вазовите „Драски и шарки“ (1894 – 1895), което е края на диктатурата на Стамболов, тя не без известно лукавство притихва, реализира финално своите задачи и приключва в навечерието на една друга, много по-брутална и несравнимо по-дълга диктатура. Това е то, „изследователското поле“ - минирано от три войни, две национални катастрофи и още една на път.

Разбира се, работата на Ал. Христов има специфично „пространствена“ тема, тя не се мисли и изнася като хроника на историческите времена, но от друга страна и то по един знаменателен начин аспектът на времето неизбежно присъства в нейната, така да се каже, практическа топология на местата в града, артикулирани (и дезартикулирани) в художествената проза на своето време.

От Вазов до Константин Константинов може ясно да се види, че Ал. Христов е уловил аналитично и систематизирал онова естетическо, а по всяка вероятност и битийно преобръщане/снемане, в което някои от героите на Константин Константинов изкривяват/„изживяват“ времето като свое вътрешно пространство:

„Движението на героите при К. Константинов обаче не се изчерпва само в промяна на пространствените позиции, то дава отражение и върху субективното им усещане за протичане на психологическото им време. Именно тук може да се направи връзка с един от постулатите от „Специалната теория на относителността“ на Алберт Айнщайн от 1916 г. Най-общо той доказва, че времето на два обекта, които се преместват един спрямо друг е различно. .... И наистина – героите на Константинов, които претърпяват някакъв вид движение (било то физическо или емоционално), започват да усещат по свой начин, различен от този на останалите, протичането на времето и измеренията на пространството. Те стават относителни и променливи. .... Това разтегляне на вътрешното време на героя обслужва психологизма в творчеството на автора.“

В скоби трябва да кажем, че употребата на айнщайновата теория в духа на полуметафоричния пример за сравнение е по-скоро дан на духа на времето (датата трябва да се поправи от 1916 на 1905 година). Но и не съвсем.

И тесните специалисти Сенет, Кристофър Александър и Варзоновцев, но особено френските философи и теоретици Мерло-Понти, Серто и Фуко са значително повлияни от природо-математическите науки и особено пък в съчиненията, които Ал. Христов разглежда в първа глава и върху които стъпва, за да развие собствен практически апарат и възглед. Още преди те да заемат френската интелектуална сцена, в междувоенния период, Анри Бергсон води спор с Айнщайн за природата на времето. Не случайно Мерло-Понти разбира пространството като „универсална сила, която позволява на нещата да се свързват помежду си.“ Ал. Христов е уловил и разгърнал този момент от работта на френския феноменолог чрез цитат и анализ. Очевидно под универсална сила, която контролира пространството следва да се разбира гравитацията, която във физиката е строг термин за явление с не много ясна природа, изследвано от Айнщайн в Обща теория на относителността. От своя страна, Мерло-Понти влияе силно на Серто и то все в посоката, за която говорим. В краткия предговор към англоезичното издание на „Изобретяване на всекидневието“ Серто пише, че би искал да прави „наука за сингулярностите“ (science of singularity) – отново става дума за строго физичен термин. Пак на същото място (първа глава, трета част) Ал. Христов цитира нашироко Фуко, който твърди, че революционното във възгледите на Галилей било неговото разбиране за безкрайността на пространството. Доста съмнително е нещата да стоят така, но това е отделен въпрос.

И така, от натуралистическия алегоризъм и концептуалните персонажи „без души“ на Иван Вазов в „Драски и шарки“ през ексцесивните идейно-стилови течения и герои на експресионизма и диaboлизма, та до „тихите“ герои на Константин Константинов с разколебани времепространствени ориентири и „дълбоки души“ българската художествена проза изминава дълъг и сложен естетически път. Макар и в един много специфичен аспект Ал. Христов в своя дисертационен труд изследва и описва именно този път. Но като че ли „волята“ на изследването е повече от всичко насочена към модернизма

и неговите две изпъкнали течения в белетристиката – експресионизъм и диаволизъм. В този смисъл трета и четвърта глави са средищни за изследването не само в топологически план. Точно модернизмът експериментално подхващат, артикулират и дезартикулират в литературни творби урбанистичните пространства, места и хетеротопии на големия град; точно там, под анонимния поглед на избледняващото божество на смисъла, в един все по-разомагьосан свят.

Дисертационният труд на Ал. Христов е написан балансирано, със солидно изградена теоретична аргументация, конкретни анализи с оглед на поставената тема и правилно систематизирани изводи и резултати. Приносите на изследването са посочени вярно и конкретно в Автореферата, но тук искам изрично да подчертая два от тях – работата по първа глава има приносен характер и особено в частта за Мерло-Понти, Фуко и Серто, където Христов показва изключително добри умения да извлича, есенциализира и апроприира „чужди“ мисловни съдържания – още повече че при занимания с „френска теория“ винаги трябва да се прави избор. И вторият принос, който искам да подчертая в работата е свързан с разглеждането на творчеството на Димитър Хаджилиев и Ясен Валковски в разгърнат и значително детайлизиран план - нещо което, струва ми се, не е правено досега.

Дисертационният труд на Ал. Христов показва задълбоченост, излъчва солидност, а в последната си глава дори и известна тишина, такава каквато заглъхващият модернизъм налага към края си – за да се чуят стъпките на историята и симулираният ужас на естетическите антиципации да се превърне в реална действителност.

Като имам предвид всичко казано до тук препоръчвам на уважаемото жури да присъди на Александър Христов Христов образователната и научна степен „доктор“.

5 октомври 2017 г.

Доц. д-р Анни Илков

